

Кононенко О. Ю., к.е.н., с.н.с.
*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ «ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ» В УКРАЇНІ

Ключові слова: «зелена економіка», сталий розвиток, стратегічні напрями розвитку, екологізація суспільної діяльності

Актуальність теми. В основі розвитку техногенної цивілізації лежить спрямованість економіки на розширене відтворення та ріст показників соціально-економічного розвитку. Економічне зростання вимагає зростання споживання природних ресурсів, в тому числі тих, що не відновлюються. Якщо в масштабі планети основним чинником є зростання чисельності населення (у 2012 році чисельність населення Землі склала 7 млрд.чол., а у 2050 році прогнозується цифра від 10 до 15), то в Україні таким чинником стала необхідність підтримання обсягів експорту, який забезпечується продажем сировини або продукції з низькою часткою доданої вартості.

Екологічні проблеми, які є наслідком нераціонального природокористування, проявляються на всіх ієрархічних рівнях:

- глобальному – потепління, підвищення рівня світового океану, зменшення озонового шару, опустелювання, зменшення біорізноманіття тощо;
- національному – низька якість питної води, ерозія ґрунтів, забруднення навколишнього середовища (повітря, земля, вода), зростання частоти надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;
- локальному – зниження рівня безпеки життєдіяльності населення.

Всі ці негативні прояви вимагають вибору такої стратегії розвитку, яка б дозволила подолати протиріччя між високоефективним економічним розвитком та екологічною безпекою.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблем. Проблеми екологізації господарської діяльності знаходяться в полі зору науковців декілька останніх десятиліть. Детально досліджені такі наукові напрями: обмеження біорізноманіття, зменшення площ первинних ландшафтів (*Stuart L. Pimm, Clinton Jenkins*), проблема розвитку відновлювальних джерел енергії та зменшення викидів парникових газів (*Christopher Flavin*), обґрунтування концепції сталого розвитку та розробка системи індикаторів сталого розвитку територій (*Dennis L. Meadows, Peter Hardi*), розроблення ринкового механізму екологобезпечного розвитку (*Alfred Endres*), пошук оптимальних інституційних механізмів (*Ervin Laslo*) та суміжні з ними [9, 11–13]. Глобальність прояву та актуальність екологічних проблем призвели до того, що екологічний аспект розглядається не як додатковий чинник соціально-економічного розвитку як один з основних, тих, що визначає не тільки темпи, але і напрями розвитку суспільства. В той же час, кількість публікацій та глибина досліджень не відповідають масштабу проблеми, що і є аргументом для даного дослідження.

Метою статті є проведення комплексного суспільно-географічного дослідження сучасного стану та перспектив переходу України на модель екологобезпечного розвитку. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання:

- 1) проаналізувати сучасний стан та проблеми переходу України на модель сталого розвитку;
- 2) визначити можливості та перспективи України щодо врахування глобальних тенденцій в напрямі екологобезпечного розвитку, в тому числі «зеленої економіки» як нової парадигми економічного зростання;
- 3) визначити пріоритетні напрями суспільно-географічних досліджень у зв'язку з запровадженням парадигми «зеленої економіки».

Виклад основного матеріалу. Роль і значення проблеми забезпечення екологічної безпеки завжди залежало не тільки від її гостроти, але і від точки погляду. Екологи концентруються на моніторингу і прогнозі ситуації, пропонуючи як механізм зменшення масштабів економічної діяльності, проведення природоохоронних заходів. Залежно від «крайності» позиції прогноз розвитку подій є або песимістичним (*Stuart L. Pimm, Clinton Jenkins, Dennis L. Meadows, Amory B. Lovins, German Daly*) або оптимістичним (*B.I.*

Вернадський). Економісти схильні шукати причини екологічної кризи у перенаселенні планети та бідності (*Jeffrey D. Sachs*), гонці озброєнь (*Ervin Laslo*), недостатній соціальній відповідальності (*Peter Hardi*). Більшість вчених зазначають міждисциплінарність екологічних проблем та необхідність подолання протиріччя між економічним зростанням та екологічним благополуччям для забезпечення рівних можливостей нинішнього та прийдешніх поколінь [5, 7, 9–13, 15].

Першою відчутною реакцією на глобальні екологічні проблеми стала концепція сталого розвитку та Кіотський протокол як один з основних механізмів зменшення викидів парникових газів в масштабах планети [2]. Фактично було реалізовано намагання обмежити обсяги економічного розвитку і в першу чергу підприємств важкої промисловості для стримування процесу глобального потепління. Паралельно проводились інші заходи: стимулювались інвестиції у енергоефективні проекти, розвивалась альтернативна енергетика, пошук вирішення проблеми утилізації відходів.

ООН щорічно проводить моніторинг показників сталого розвитку, де відмічається прогрес у вищезгаданих напрямках діяльності [14]. На сьогоднішній день виникають питання: чи є обраний шлях оптимальним виходячи з існуючої соціально-економічної та політичної ситуації? Чи досягнуті проміжні цілі? Результати моніторингу та наукових досліджень дозволяють говорити про певні успіхи у масштабах планети, що відзначається, зокрема, у щорічних моніторингових доповідях з Цілей Розвитку Тисячоліття [4]. Так, основними успіхами є зменшення кількості людей у світі, що живуть на суму менш ніж 1,25 долара в день, у вдвічі у 2010 році порівняно з 1990 роком. Частка людей, які мають доступ до якісної питної води збільшилась з 76% у 1990 році до 89 відсотків у 2010 році, тобто понад два мільярда людей покращили умови життя. Площі вирубаних лісів зменшились за останні 20 років, з - 8,3 млн.га в рік в 1990-х років -5,2 протягом останнього десятиліття.

Для України прогрес полягає у частковому вирішенні тих проблем, які ще у 80-ті роки не були характерні для України як радянської республіки. Йдеться про зростання тривалості життя, зменшення частки бідного населення, зменшення дитячої смертності. Більша частина проблем сталого розвитку не вирішується, про що свідчать наступні аргументи.

По-перше, світові рейтинги України в індикаторах сталого розвитку залишаються невисокими. Як неодноразово зазначав М. Згуровський [3, с. 21], для України важливий не так її поточний стан за індексом сталого розвитку, як динаміка якісних змін і масштаби розшарування, що відбулися в цій групі постсоціалістичних країн протягом останніх 15–20 років. Виходячи приблизно з однакових стартових умов кінця 80-х років минулого століття (а в Україні вони були, мабуть, найкращі), країни групи за історично короткий проміжок часу пройшли через дуже різні політичні, економічні, ментальні зміни. Найкращі приклади успішного сталого розвитку продемонстрували Естонія, Чехія, Словаччина, найгірший — Україна. Згадане стосується як інтегральних індексів, таких як *Environmental Sustainability Index* (Україна займала 108

місце у 2005 р.), *Environmental Performance Index* (102 місце – 2012 р.), так і вузькоспрямованих – наприклад, індексу людського розвитку ООН, відповідно до значення якого у 2011 році Україна була 76, що на 7 позицій нижче за 2010 рік. Загалом же найкращою позиція України була у 1990 році (45 місце) після якого вище 69 року вона не піднімалась.

По-друге, Україна не змогла в повній мірі скористатись основними механізмами сталого розвитку, а саме перевагами Кіотського протоколу. Підписавши рамкову Конвенцію ООН про зміну клімату у 1992 році, Україна почала проведення заходів відповідно до Національного плану, остаточно затвердивши вже у 2009 році. Маючи надлишок квот отримання фінансування за рахунок їх продажу поки що відкладається внаслідок порушень правил надання звітності про викиди парникових газів, а також обережного ставлення керівництва до даної процедури через ризик перевищити базові рівні викидів зафіксовані на рівні 1990 року.

По-третє, ефективність національної екологічної політики є невисокою. Відповідно до даних, наведених у Національній доповіді РНБО України про стан виконання положень "Порядку денного на XXI століття" за десятирічний період (1992–2001 рр.) в Україні було розроблено та введено в дію біля 250 національних, загальнодержавних, державних, міжнародних, галузевих і регіональних програм, які фінансуються із залученням коштів державного бюджету. З них безпосередньо зв'язано із сталим розвитком 137. Вважаються завершеними 87 тобто 60% [6]. Решта внаслідок недостатнього фінансування не виконувалась. Причина не тільки в ігноруванні проблем сталого розвитку, але в не відпрацьованості механізму державного управління загалом. Так, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, на кінець 2011 року діяли 63 державні цільові програми, які реалізовувались згідно із законами України (11 законів) та постановами Кабінету Міністрів України (52 постанови). У бюджетні роки 2009-2011 рр. фактичний рівень фінансування державних цільових програм становив близько 60%.

Аналіз досвіду переходу України на модель сталого розвитку за період 1992-2012 рр. дозволив виявити особливості, що зумовили вищезгадані проблеми. Циклічна графічна модель представлена на рис. 1. Так, для України характерна велика тривалість переходів з одного на інший етап формування національної політики сталого розвитку. Для формування Національної комісії сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України знадобилось п'ять років після підписання Декларації Ріо 1992 року. Концепція сталого розвитку України офіційно не затверджена до сьогоднішнього дня, а комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку затверджена у 2003 році. Україна ще не пройшла одне повне коло в даному циклі, оскільки зміни у соціально-економічних процесах поки що не відчутні.

Україна є зовнішньо орієнтованою при проведенні політики сталого розвитку та регіональної екологічної політики. Основна частина механізмів та інструментів рекомендовані ООН, ЄС, міждержавними організаціями. Основними імпульсами при реалізації національної політики є підписання

чергових декларацій – наприклад, Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (підписана у 2003 р. та ратифікована Законом України у 2004 р.). У 2007 було затверджено Стратегію виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, протоколи ж про стале управління лісами та сталий туризм підписані у 2011 році. Це саме стосується національного плану розподілу квот та впровадження системи торгівлі викидами в Україні, для розвитку якої Світовий банк пропонує виділити 5 млн. доларів і який відповідно вимагає відповідної звітності та перевірок.

Прослідковується закономірність реалізації управлінських циклів спочатку на глобальному та національному рівнях, а потім – регіональному та локальному в Україні вже проявляється, оскільки розроблені та почали реалізовуватись стратегії та програми сталого розвитку областей, населених пунктів. Проблема полягає у тому, що на національному рівні не відбулось відпрацювання механізмів, нормативно-правової бази і на нижчі рівні механізм «спускається» недосконалим і неповним.

Рис. 1 – Циклічність формування національної політики сталого розвитку

Очевидно, що нестача ресурсів (в першу чергу фінансових) не може бути основною причиною низьких темпів переходу України на модель сталого розвитку. Так, у декларації з фінансування та інвестування у сталий розвиток (Карлсруе, 2011) зазначається, що зміни у громадській думці, політичній сфері, створення мережі інституцій є важливою умовою досягнення цілей сталого розвитку. Необхідно досягти високого рівня взаємодії між всіма учасниками процесу переходу на модель сталого розвитку, що дозволить, як

мінімум, пришвидшити проходження управлінських циклів. Саме від такої взаємодії ми відштовхувались при визначенні етапів екологізації суспільного життя (рис. 2).

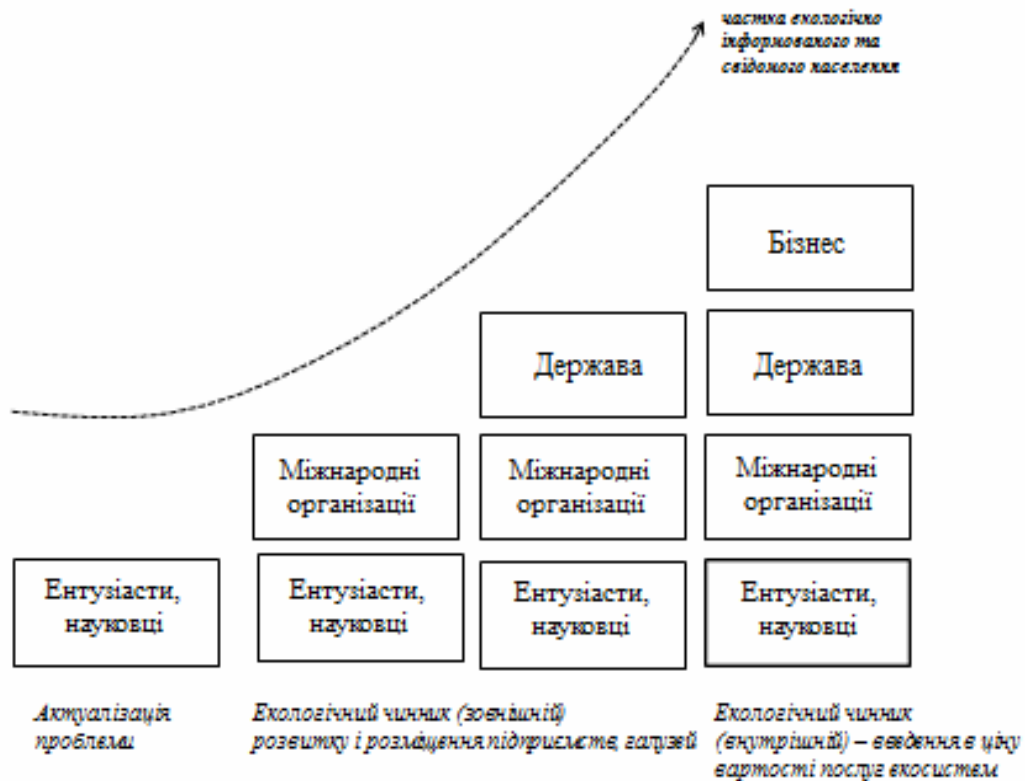

Рис. 2 – Поступ у збільшенні учасників процесу екологізації суспільної діяльності

Важко вказати конкретні часові проміжки, що охоплював кожен з чотирьох етапів, оскільки країни залучались до процесу трансформації економіки, управління, свідомості не одночасно. Навіть в кожній окремій країні сектори економіки теж по-різному реагували на виклики часу. З нашої точки зору, важливим є перехід до четвертого етапу, на якому бізнес-структури стають активними учасниками процесу екологізації економіки. Саме на замовлення ряду ТНК було підготовлено доповідь «Бачення-2050» [1], в якій окреслено ті зрушення, що дозволяють говорити про новий підхід до врахування екологічного чинника в розвитку економіки. Традиційно екологічний чинник сприймався як певне обмеження, що пов'язано з характеристиками навколишнього середовища (рівень забруднення, природні ризики тощо). На практиці це був заклик до раціонального використання природних ресурсів та обмеження забруднення основних компонентів навколишнього середовища.

Новий етап екологізації суспільної діяльності полягає у виокремленні з національних економік «зеленої економіки» – економіки, спрямованої на покращання добробуту і соціальної рівності за одночасного значного зменшення ризиків для довкілля та екологічного дефіциту. Глобальний зелений новий курс обґрунтований Програмою ООН з навколишнього

середовища у 2008 році. Дана ідея як уточнення концепції сталого розвитку знайшла підтримку на національному рівні у Німеччині, Великобританії, Японії, Кореї та ряді інших країн. Відмінність нового курсу від попереднього полягає у тому, що передбачається не обмеження ресурсоспоживання та економічного зростання загалом, а навпаки – стале зростання в межах нових перспективних ринків: інновацій, технологій ресурсозбереження та утилізації відходів, вторинної переробки, зеленого туризму, екологічного страхування тощо. Лідери економічного зростання та експортери готової продукції стають лідерами на даних ринках і Україна теж має рухатись в даному напрямі.

Кожен з секторів економіки має особливості, цілі і завдання, пов'язані з озелененням: в житлово-комунальному господарстві – підвищення енергоефективності; в транспорті – перехід на нові види палива; в сільському господарстві – розвиток органічного землеробства; в промисловому виробництві - включення у вартість продукції вартості шкоди для довкілля.

Зміни цілей і завдань розвитку окремих галузей та напрямів діяльності не може не зумовити зміну принципів, критеріїв розміщення промислових об'єктів, інфраструктури, а також розселення населення. З нашої точки зору, основними трансформаціями суспільно-географічних досліджень у зв'язку з запровадженням парадигми «зеленої економіки» є наступні:

- доповнення категорії «ефективність економічної діяльності» показниками і критеріями, пов'язаними з енергоефективністю, зменшенням кількості відходів, переробленням відходів, повторним використанням відходів, ризиками виникнення надзвичайних ситуацій;

- розширення смислового поля поняття «якість життя населення» за рахунок комплексної оцінки безпечності середовища проживання, включаючи такі критерії як якість продуктів харчування, доступ до чистої питної води та послуг водовідведення, стан захищеності від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

- виокремлення та оцінювання частки «зеленого сектору» у ВВП країни, ВРП, обсягах виробництва товарів та послуг; такого роду показники дозволять оцінювати поступ у досягненні цілей сталого розвитку, а також визначати рівень «озеленення» національної економіки; на рівні країни такі дослідження проводяться [8], але на регіональному – це малодосліджене питання;

- уточнення ролі сфери послуг у переході як до моделі сталого розвитку, так і «озеленення» економіки: по-перше, окремі галузі сфери послуг суттєво впливають на стан навколишнього середовища (туризм, транспорт), що вимагає введення критеріїв «озеленення» відповідних підприємств; по-друге, на сферу послуг покладаються важливі завдання щодо екологізації суспільної діяльності: наукові розробки, екологічна освіта, фінанси, торгівля тощо.

Висновки на напрями подальших розвідок. 1. В Україні можна констатувати повільність переходу на модель сталого розвитку. Основними причинами є недостатнє інституційне забезпечення та низька ефективність механізму державного управління в цілому. Як наслідок – учасники процесу

екологізації суспільної діяльності надто повільними темпами залучаються до відповідних програм і заходів. 2. «Зелена економіка» є новим курсом концепції сталого розвитку, що загалом не протирічить принципам сталого розвитку, а поглиблює і розвиває дану ідею. Відмінність нового курсу полягає у тому, що передбачається не обмеження ресурсоспоживання та економічного зростання загалом, а навпаки – стале зростання в межах нових перспективних ринків. 3. Визначено трансформації суспільно-географічних досліджень у зв'язку з запровадженням парадигми «зеленої економіки», які передбачають розширення проблематики досліджень, введення нових критеріїв та показників регіонального розвитку, уточнення цілей і завдань. 4. Подальші дослідження слід спрямовувати на оцінювання особливостей формування і розвитку регіональних «зелених економік» з урахуванням природно-ресурсного потенціалу та передумов розвитку регіонів.

Список літератури

1. Видение – 2050. Новая повестка дня для бизнеса. – Перевод на русск. Международного общественного фонда «За выживание и развитие человечества». [Електронний ресурс] – М., 2010. – 35 с. – <http://ciba.com.ua/ru/news/61384/61396>.
2. Закон України «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату» від 4 лютого 2004 року № 1430-IV. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1430-15>.
3. Згуровський М. З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: Аналіз за даними 2005 р. / М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2006. – 84 с.
4. Національна доповідь Цілі розвитку тисячоліття: Україна – 2010. – [Електронний ресурс] – К., МЕ України, ПроООН. – 108 с. www.undp.org.ua/files/ua_53509MDGS_UKRAINE2010_UKR.pdf.
5. Пестель Э. За пределами роста / Эдуард Пестель. – М. : Прогрес, 1988. – 272 с.
6. Смітюх Г. Державні цільові програми мають працювати на курс реформ - [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/gsmityuh/article/9213.aspx>.
7. Форрестер Д. Мировая динамика / Джей Форрестер. – М. : АСТ, 2006. – 384 с.
8. Шлапак М. «Зелений» валовий внутрішній продукт України / М. Шлапак, О. Веклич // Дзеркало тижня. – 2012. – 02 березня – № 8.
9. Flavin C. Power Surge: Guide to the Coming Energy Revolution / Christopher Flavin. – W.W. Norton, 1994.
10. Daly H. Economics in a full world / Herman Daly // Scientific American, September. – 2005. – Vol. 293, Issue 3.
11. Hardi P. Measuring sustainable development: Review of current Practice / Peter Hardi. – Ottawa, ON Industry Canada, 1997 – 119 p.
12. László E. WorldShift 2012: Making Green Business New Politics & Higher Consciousness Work Together / Ervin László. – McArthur & Company, 2009 – 122 p.
13. Meadows D. Limits to Growth: The 30-Year Update / Dennis L. Meadows, Donella Meadows, Jorgen Randers.- Chelsea Green Pub., 2004 – 338 p.
14. The Millennium Development Goals Report 2012. - [Електронний ресурс] – United Nations, NY, 2012. – 72 p. http://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDG/english/The_MDG_Report_2012.pdf.
15. Tinbergen J. International, national, regional, and local industries / Jan Tinbergen. – Rotterdam: N.E.I.'s Division of Balanced International Growth, 1966.

Кононенко О. Ю. Суспільно-географічні засади формування та розвитку «зеленої економіки» в Україні. Проаналізовано сучасний стан та проблеми переходу України на модель сталого розвитку. Визначено можливості та перспективи України щодо «зеленої економіки» як нової парадигми економічного зростання. Визначено пріоритетні напрями суспільно-географічних досліджень у зв'язку із запровадженням парадигми «зеленої економіки».

Ключові слова: «зелена економіка», сталий розвиток, стратегічні напрями розвитку, екологізація суспільної діяльності.

Кононенко Е. Ю. **Общественно-географические основы формирования и развития «зеленой экономики» в Украине.** Проанализировано современное состояние и проблемы перехода Украины на модель устойчивого развития. Определены возможности и перспективы Украины относительно «зеленой экономики» как новой парадигмы экономического роста. Определены приоритетные направления общественно-географических исследований в связи с внедрением парадигмы «зеленой экономики».

Ключевые слова: «зеленая экономика», устойчивое развитие, стратегические направления развития, экологизация общественной деятельности.

Kononenko O. **Human-geographical bases of formation and development of green economy in Ukraine.** The present state and problems of Ukraine's transition to the model of sustainable development have been analyzed. The opportunities and prospects of Ukraine relative to Green Economy as a new paradigm of economic growth have been defined. The priorities of human-geographical research in connection with the introduction of the paradigm of Green Economy have been determined.

Keywords: "green economy", sustainable development, strategical direction of development, greening of public activity.

Надійшла до редколегії 14.01.2013